

BESZÁMOLÓ AZ M0. AUTÓÚT GYÁL 3. ÉS GYÁL 10. LELŐHELYÉN FELTÁRT ÁRPÁD-KORI LAKÓHÁZAKRÓL

– Simonyi Erika –

A lelőhelyek

A Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Magyar Nemzeti Múzeum 2002. áprilisától mintegy fél évig folytatott régészeti feltárást Gyál (Pest megye) határában.¹ A lelőhelyek az M5-ös autópálya gyáli lehajtójánál (M0 autóút 30,8–31,2 km között) találhatóak (1. kép). Mivel a dolgozatban szereplő lelőhelyek a készülő M0-s és a jelenlegi M5-ös autópálya csomópontján fekszenek, igen nagy területet kellett megszondáznunk. Mindkét lelőhely erősen bolygatott volt. A nagyobb kiterjedésű Gyál 3. lelőhelyet az M5-ös autópálya építések, megelőző régészeti feltárás nélkül 60–70%-ban elpusztították, az eredeti felszíni viszonyokat megsemmisítették. A dombot, amelyen az Árpád-kori falu állt, az út töltéséhez elhordták. E lelőhely legmagasabb pontján mindössze a házak gödrének, de még a nagy méhkas alakú tároló vermeknek is csak az alsó 20–40 centiméterét sikerült megfognunk a vékony humuszréteg alatt. A Gyál 3. lelőhelyből 84 298 m²-t kutattunk át árkokkal és szelvényekkel. Összesen 212 objektum került elő, 124 árok, 39 gödör és kút, 16 kemence és 27 földbemélyített lakóház.²

A két – Gyál 3. és 10.– lelőhely esetében csak a feltárás során váltak egyértelművé az eredeti felszíni viszonyok. A lelőhelyek kiterjedésének meghatározásához a jelenkori térképek nem adtak támpontot, mivel Gyál határát az 1980-as években mezőgazdasági okok miatt is rendezték. Az I. katonai felmérés e területen még több kisebb dombot jelöl, amelyeket nádas-vizenyős részek választottak el egymástól. A 20. századi rendezés során a dombokkal feltöltötték a mélyebben fekvő vizes területeket, így több lelőhelyet is megbolygattak. Jól látszik a pusztítás a 10. lelőhelyen, ahol a domb legmagasabb részét az itt álló Árpád-kori házakkal együtt teljesen elhordták, s csak a domb peremén épült lakóházak gödrét tudtuk régészetiileg megfigyelni. E lelőhelyen 55 672 m²-t kutattunk át, 78 objektum került napvilágra; négy Árpád-kori házat, több Árpád-kori és kora újkori kutat, gödröt és árkot sikerült feltárnunk.

¹ A leletmentő régészeti feltárás a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának szervezésében és a Magyar Nemzeti Múzeum régészeinek irányításával zajlott. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Tari Editnek az munkálatok zökkenőmentes megszervezéséért. A lelőhelyeket Simonyi Erika és Tomka Gábor régészek irányítása alatt Füredi Ágnes, Szekeres Krisztina és Szabó Levente, illetve Ferenczy László, Halász Ágoston és Szolnoki László régészhallgatók segítségével tártuk fel. A csapat munkáját ezúton is köszönöm.

² A Gyál 3. és 10. lelőhely teljes anyagát a közeljövőben egy önálló tanulmánykötetben szeretnénk közzétenni.

Rekonstruálva a középkori felszíni viszonyokat, arra a következtetésre jutotunk, hogy az egymástól mindössze pár száz méterre lévő dombokon több, egykorúnak tűnő kisebb falu állt.

Mivel az ásások befejezése a kézirat leadását csak néhány hónappal előzte meg, jelen dolgozat elsősorban azon „kürtös”, vagy másik nevén „nyeles” házak bemutatására szorítkozik, amelyekről napjainkban élénk szakmai vita folyik. Reméljük, hogy az általunk megfigyelt részletek új adatokat szolgáltatnak az ilyen típusú lakóépületek rekonstrukciójához.

Gyál 3. lelőhely

A Gyál 3. lelőhely északi részén a kőolajvezeték nyomvonalában két kisebb domb került elő a humuszoláskor, amelyeken az Árpád-korban néhány házból álló települések álltak (1. kép). Az M5-ös autópályához közelebbi dombot az út építésekor szinte teljesen elbányászták. Itt, a domb peremén mindössze egy ház (143. objektum) és néhány árok maradt meg. A keleti felületen nagyobb településrészlet sikerült megfigyelnünk (147–156. objektum). A lelőhely teljes feltárására nem volt lehetőségünk, mivel az északi irányban túlnyúlt a kisajátítási területen.

143. objektum (2. kép):

Árpád-kori, félig földbe mélyített, 345 x 326 cm oldalhosszúságú, kissé trapéz alakú, lekerekített sarkú ház. A ház gödrét a domb lejtős oldalába ásták, ezért déli oldala 40 centiméterrel mélyebben jelentkezett, mint az északi, s a ház padlója is erősen lejtett déli irányba. Az épület szelemenes tetőszerkezetű volt, amelyre az északkelet-délnyugati tengelyben előkerült két cölöplyuk utal. Az északkeleti fal közepén található kerek, 26 cm átmérőjű, hegyesedő aljú volt. Mélysége a padlótól 42 cm. A másik a délnyugati fal közepén került elő, 22 x 28 cm átmérőjű, ovális alakú, öblös aljú volt. Mélysége a padlótól 17 cm. Mindkét cölöplyuk belső oldalán sűrű, keményre dőngölt, agyagos réteget figyeltünk meg.

A kemencét a ház keleti sarkában álló, meghagyott agyagtömbből alakították ki (átmérője: 108 cm). A kemence feneke 26 centiméterrel magasabban volt, mint a ház padlója. A sütőfelület rossz megtartású, állatjártok bolygatták. A 2 cm vastag tapasztás alatt sem köveket, sem cseréptöredékeket nem találtunk, közvetlenül a sárga agyagra tapasztották.

A ház homokos altalajra épült. Padlóját 15–20 cm széles deszkákból alakították ki, melyet a tűzveszély miatt sűrű agyaggal letapasztottak. A padlót egyszer megújították. A padló szerkezete igen hasonló volt az alább ismertetett, jobb állapotban fennmaradt Humuszdepó 1. házban megfigyelthez. A 143. házban bejárat, „munkagödör”, illetve kürtő nyomát nem figyeltük meg.

Leletanyag: Jellegzetes Árpád-kori fenék- és oldaltöredékek, egy orsókarika, illetve állatcsontok kerültek elő a ház betöltéséből.

147. objektum (3–4. kép):

Árpád-kori félig földbe mélyített, 3,36 x 3,60 m alapterületű, lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú lakóház. Gödre a jelentkezési szinttől mérve 20 cm mély. A mezőgazdasági művelés – főként a kemencét – erősen megbolygatta. A háznak északnyugat-délkeleti tengelyű szelemenes tetőszerkezete volt. A két cölöplyukból az egyik az északnyugati fal közepén került elő, ez ovális alakú, 36 cm átmérőjű volt, mélysége a padlótól 57 cm. A délkeleti fal közepén találtuk meg a másikat, amely kerek alakú volt, átmérője 23 cm, mélysége 36 cm. Mindkét cölöplyuk belső oldala 1–2 cm vastagon – a 143. háznál ismertetett módon – keményre volt döngölve.

A kemence az északkeleti sarokban állt, az altalajból meghagyott földtömbbe vajták (átmérője: 102 cm). A kemence fekeke 10 cm-rel magasabban volt, mint a padló. Rossz megtartású tapasztását a szántás erősen bolygatta, alatta 2–4 cm vastag kavicsos réteget tártunk fel.

A ház délnyugati és délkeleti negyedében egy-egy szabályos téglalap alakú gödröt bontottunk ki (5. kép). A délnyugati negyedben lévő 71 x 44 cm oldalhosszúságú, lekerekített sarkú, téglalap alakú volt. A padlótól mérve 36 cm mély. A gödör két hosszanti oldalán, közel szabályos téglalap alakú, lekerekített sarkú mélyedést bontottunk ki, amely a padlóba 4–5 centiméterre mélyedt le. A gödör és a ház sarka között az altalajból kialakított rézsűs padkát figyeltünk meg.

A délkeleti negyedben található gödör mérete 82 x 61 cm, mélysége a padlótól 38 cm volt. A gödör hosszanti oldalai mentén a padlóban téglalap alakú 3–6 centiméteres mélyedést megfigyeltünk meg. E mélyedéseket a gödröt lefedő deszka lenyomataként értelmeztük. Valószínűnek tartjuk, hogy ezeket a gödröket nem munkavégzésre – „ülőgödörnek” –, hanem tárolásra használták.³

A házhoz a délkeleti sarokban, a kemencével szemben „nyélszerű nyúlvány” csatlakozott. Hossza 140 cm, szélessége 44 cm, mélysége 11 cm volt. A vége öblösen lemélyedt. A kürtő nem a padló szintjéről, hanem attól mintegy 10 centiméterrel magasabban indult.

Leletanyag: 12–13. századi cserépbogrács oldaltöredéke, valamint állatcsontok.

154. objektum (6. kép):

Árpád-kori, félig földbe mélyített, 210 x 284 cm alapterületű, lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú ház maradványa. A ház északkeleti felét egy későbbi beásás – a 156. árok – bolygatta meg. A ház gödrét 25–40 cm-re mélyítették az altalajba. A szelemenes tetőszerkezetre az északnyugati és a délkeleti oldal közepén előkerült cölöplyukak utalnak. A délkeleti oldalon levő átmérője 14 cm, mélysége a padlótól 32 cm. Alakja ovális, tölcselesen elkeskenyedő, hegyes végű. A másik cölöplyuk kerek alakú, 12 cm átmérőjű és 32 cm mély volt.

³ E házban, de ugyanígy a Gyál 10. lelőhely 9. és 13. házában is megfigyeltük, hogy a szögletes tárológödörök agyagos oldalfalát keményre döngölték. Egy esősebb időszak után e gödrökből a víz szinte egyáltalán nem szivárgott el. Ezért úgy gondoljuk, hogy a gödör akár az értékesebb termények tárolására is szolgálhatott, hiszen a falon keresztül a rágcsálók nem tudtak ahhoz hozzáférni.

A kemence az északkeleti sarokban állt (átmérője: 68 x 57 cm). Boltozatát folyami kövekből rakták, amelyek közé egy őrlőkő töredékeit is beépítették. A felekét a padlószinten a szürke agyagos altalajra tapasztották; enyhén átégett, rossz megtartású volt. A kemencét a ház pusztulásakor elhordhatták, mivel a boltozat kövei közül igen kevés maradt meg.

A ház délkeleti sarkában, a kemencével szemközt „nyélszerű nyúlványt” tártunk fel, amelynek hossza 106 cm, szélessége 32 cm, mélysége 18 cm. A kürtő 30 centiméterrel a padló szintje felett indult. Kisebb foltban megmaradt a padlót 1–2 cm vastagságban borító szürke agyagtapasztás.

Leletanyag: A ház betöltéséből Árpád-kori, hullámvonal díszes kerámiatöredék került elő.

Gyál 10. lelőhely

Mint azt fentebb említettük, a lelőhely középső része a tereprendezés során megsemmisült. A domb gerincén eredetileg a 20–30 cm vastag humuszréteg alatt 30–40 cm vastag, szürke agyagos homok húzódott, ez alatt több méter vastagságban sárga homok rakódott le. A domb középső részét egészen a sárga homokig elbányaszták. Ezen a részen egyedül a 24. ház és néhány gödör alsó 5–15 cm-e maradt meg. A domb peremén lévő házak, gödrök jóval mélyebbek voltak. A mélyebben fekvő délnyugati részen (a humuszdepó alatt) az agyagos réteg vékonyabb volt, mint a domb tetején, itt az árkokat és a Humuszdepó 1. házat a sárga homokba ásták bele.

Az épületek kialakítását tapasztalatunk szerint meghatározta az altalaj. Ez alapján a feltárt házakat két csoportba soroljuk. Az egyik típust a szürke agyagos rétegbe ásták (Gyál 10. lelőhely 9, 13; Gyál 3. lelőhely 147. objektum). E házakra jellemzőek a szögletes, padlóba mélyedő tárológödrök és a belső teret tagoló padkák. A másik típust a homokra épített házak képviselik. E házakban, megakadályozandó a padló süllyedését, deszkával bélelték ki a lakógödör alját (Humuszdepó 1, Gyál 3. lelőhely 143. objektum). A homokra épített házakban értelemszerűen nem tudtak tárológödröket kialakítani.

A Gyál 10. lelőhelyen feltárt házak közel azonos tájolásúak voltak. Három ház – Humuszdepó 1, 9, 13. objektum – egy sorban, egymástól 18–20 méterre helyezkedett el. Az összesítő térképből (1. kép) is kirajzolódik, hogy e település esetében jogosan feltételezünk kötött telekhatárokat. A leletanyag, a tájolás és a szuperpozíció hiánya arra utal, hogy a négy ház egy időben állhatott.

9. objektum (7. kép):

Árpád-kori félig földbe mélyített, lekerékített sarkú, majdnem szabályos négyzet (297 x 280 cm) alaprajzú lakóház (8. kép). Gödrét átlagosan 25 centiméterrel mélyítették a szürke homokos altalajba. A ház északnyugati oldala az északi felén 20–25 centiméterrel szélesebb, mint a déli részen. A tetőszerkezetre a szelementartó ágasok cölöplyukai utalnak a ház délkelet-északnyugati tengelyében. Az északnyugati oldal közepén lévő cölöphelyet (átmérője 20 cm, mélysége 58 cm) egyszer

megújították. A délkeleti oldal közepén szintén két, egymásba ázott cölöplyuk került elő. A ház fala melletti (mélysége a padlótól 31 cm) valószínűleg a korábbi, mert ez tengelyben van a szemközti fal közepén feltárt cölöplyukkal, s mélységük is szinte azonos.

A kemencét az északkeleti sarokban meghagyott sárga agyagtömbbe, patkó alakúra vájták (átmérő: 103 x 94 cm). A kemence feke 10 centiméterrel magasabban volt, mint a ház padlója. Tapasztása igen rossz megtartású. A kemence szája előtt hamus gödröt nem találtunk. A sütőfelület tapasztása alatt 4 cm vastag, sárga agyagréteget bontottunk, amelybe a jobb hőtartás végett valamilyen szerves anyagot, cseréptöredékeket, állatcsontokat és folyami kavicsot raktak.

A ház délnyugati negyedében egy 65 x 48 cm oldalhosszúságú, lekerekített sarkú, téglalap alakú, 37 cm mély gödröt bontottunk ki. A hosszanti oldalai mentén lekerekített sarkú, közel szabályos téglalap alakú, 18 cm széles, a padlóba 3–5 centiméterrel mélyedő foltokat bontottunk ki, amelyeket a gödröt lefedő deszkatető lenyomataként értelmeztünk. A tárológödör és a házfal között egy 132 cm hosszan elnyúló, lépcsőszerű, altalajból kialakított padka húzódott, amelynek gödör felőli oldala mellett két (13–16 cm átmérőjű), kerekded cölöp- vagy tuskóhelyet tártunk fel (9. kép). Értelmezésünk szerint egykor itt lehetett a ház bejárata, a két tuskón nyugvó deszkák és a padka, valamint a tároló gödör deszkateteje képezte a házba vezető lépcsőt. A tároló gödör deszkával történő lefedése mellett szól az is, hogy így az nem jelentett hasznosíthatatlan teret a házban.

A ház padlóját keményre járták, lesározás vagy deszkaélézés nyomát azonban nem észleltük.

A ház déli sarkában, a kemencével szemközt tártuk fel a kürtőt. A kürtő külső vége öblösen lemélyült, itt egy állatjárat kissé megbolygatta. A kürtő hossza 110 cm, szélessége 30 cm, mélysége a jelentkezési szinttől 6, végén 9 cm volt.

Leletanyag: Árpád-kori szemcsés soványítású cserépbogrács-fenek, illetve fenékbélyeges fazék töredékei, ló- és marhacsont, tojás összetört darabjai kerültek elő a ház betöltéséből és a kemence tapasztásából.

13. objektum (10. kép):

Árpád-kori félig földbe mélyített, 308 x 300 cm alapterületű, lekerekített sarkú, szabályos négyszög alaprajzú lakóépület maradványa. Gödrét 32–44 cm mélyen ásták bele a szürke agyagos altalajba. A ház északkeleti negyedét, benne a kemence keleti falát, a kora újkori 5. árok ásásakor elpusztították (11. kép). A házban egy-egy cölöplyukat tártunk fel az északkeleti (átmérője 25 cm, mélysége a padlótól 15 cm) és a délnyugati (átmérője 11 cm, mélysége 28 cm) oldalak közepén. Mindkét cölöphelyet egyszer megújították. A cölöphelyek alapján a tetőt szellemenyes szerkezetű, nyeregteretűnek rekonstruáljuk. A ház délkeleti negyedében, a kürtő előtt találtunk egy harmadik cölöplyukat, amely 27 cm átmérőjű és 23 cm mély volt. A ház északi oldala mentén a kemencétől egészen a nyugati falig 20–30 cm széles, 35 cm magas padkát bontottunk ki.

A ház északkeleti sarkában meghagyott agyagtömbbe vájták bele a patkó alakú kemencét (82 x 90 cm átmérőjű). A kemence fenekét közvetlenül az altalajra ta-

pasztották. Sütőfelülete jó megtartású, 4 cm vastag volt. Alatta vékony barnás-fekete szerves réteget találtunk, amelybe cseréptöredékeket – egy cserépbogrács és egy fenékbélyeges, csigavonallal díszített fehér fazék töredékeit – tapasztották.

A ház délnyugati negyedében egy 85 x 65 cm oldalhosszúságú, kissé íves oldalú, téglalap alakú, 49 cm mély gödröt találtunk. A tárológödör ház közepe felőli részén itt is megfigyeltük a padlóban a gödröt takaró deszka lenyomatát. A ház déli oldala és a tárológödör között 156 cm hosszan, 40 cm szélességben a 9. házzal teljesen azonos módon kialakított lépcsőszerű padkát tártunk fel. Ez esetben is feltételezzük, hogy a padka kijelöli a ház bejáratának helyét.

A házgödör déli sarkában, a kemencével szemközi sarokban lévő kürtő hossza 110 cm, szélessége 32 cm, mélysége a jelentkezési szinttől 8–12 cm.

Leletanyag: A kemence tapasztásából Árpád-kori csigavonalas, profilált peremű fazék és cserépbogrács töredék, a ház betöltéséből csigavonalas fazék töredéke, kavicsos-szemcsés soványítású Árpád-kori, díszítetlen oldaltöredékek és állatcsont került elő.

24. objektum (12. kép):

Árpád-kori félig földbe mélyített, 330 x 350 cm alapterületű, lekerekített sarkú négyszög alaprajzú ház (13. kép). A ház gödréből mindössze 6–20 cm maradt meg. Az objektum környékét a tereprendezéskor elhordták, azt követően pedig a szántás bolygatta meg a házat és a körülötte lévő gödröket.

Az épület valószínűleg szelemenés tetőszerkezetű volt, amelyre az északnyugat-délkeleti tengelyben talált cölöplyukak utalnak. Az északkeleti oldal közepén 44 cm átmérőjű, a padlóba 60 cm mélyen leásott, ovális alakú cölöplyukat bontottunk ki. A délnyugati oldal közepén lévő ovális alakú cölöphely átmérője 40 cm, padlótól mért mélysége 60 cm. A ház északnyugat-délkeleti tengelyében több, kisebb cölöphelyet tártunk fel, amelyeknek szerepe egyelőre tisztázatlan. Az északnyugati fal középtáján, a házon kívül volt egy 14 cm átmérőjű, 19 cm mély, a délkeleti oldalfal közepén pedig egy 22 cm átmérőjű, a padlótól 14 cm mély kerek cölöplyuk. További három cölöplyuk került elő a ház belsejében.

A kemencét a ház délnyugati sarkában meghagyott homokos agyagtömbbe építették. A kemence boltozatát a szántás teljesen elpusztította, a ház jelentkezési szintjén csak az erősen bolygatott, töredezett platnit sikerült megfognunk. A tapasztás átmérője 90 cm, a padlótól 12 centiméterrel magasabban, közvetlenül az altalajon alakították ki. A kemence szája előtt vörösre átégett, omlékony paticsfoltot találtunk, amely talán a boltozat maradványa lehet. A kemencétől északnyugatra, a sarokban hamus foltot bontottunk ki.

A ház északkeleti negyedében egy szántás által erősen bolygatott 80 x 55 cm-es, lekerekített sarkú, téglalap alakú tárológödrot találtunk, amely 35 centiméterre mélyedt a padlóba. Az oldalai mentén itt is érzékeltetni lehetett a deszkatető lenyomatát, bár a bolygatás miatt e háznál nem lehetett azokat egyértelműen azonosítani.

A déli sarokban a kemencével szemben megfigyeltünk egy akár kürtőként is értelmezhető „nyúlványt”, amelyet a szántás erősen megbolygatott. Széleit kb. 50 cm hosszan tudtuk követni, a többi része bizonytalan.

Leletanyag: Árpád-kori szemcsés, hullámvonallal és hullámvonalköteggel díszített töredékek, csigavonalas fazék- és bográcsperelem töredék.

Humusздеpó 1. objektum (14–15. kép):

Árpád-kori félig földbe mélyített, 324 x 310 cm oldalhosszúságú, lekerekített sarkú, négyzet alaprajzú ház gödre. A ház pusztulása után egy szabadban álló kemence előgödrt ásták a betöltésébe (Humusздеpó 2. objektum) (16. kép). A háznak szelemenés, nyeregteteje volt, amelyre a nyugat-keleti tengelyben, a ház falánál feltárt cölöplyukak utalnak. Mindkét cölöplyuk betöltése vágja a házban feltárt két padlóréteget. A két cölöpöt egyszer cserélték, gödrüket megújították. A nyugati oldalon lévő cölöplyukak közül valószínűleg a ház falához közelebb eső a későbbi (átmérője 22 cm, mélysége 29 cm). A nyugati cölöplyuk 32 cm átmérőjű és a padlótól mérve 34 cm mély volt. A keleti oldalon feltárt, megújított cölöplyukak viszonya egyértelműbb. A ház belseje felé eső (átmérője 18 cm, mélysége 42 cm) volt a korábbi, hiszen miután ezt a cölöphelyet megszüntették, gödrét szürke agyaggal betapasztották. A későbbi cölöplyuk átmérője 25 cm, mélysége a padlótól 40 cm. A ház északnyugati sarkában egy 10 cm átmérőjű, kerek karólyuk vágja át az 1. padlódeszka rétegeit.

A házban két rétegben figyeltük meg fapadló nyomát, mindkettőt vékony rétegben agyaggal letapasztották (15. kép). Főként az alsó – 1. padló – bontásakor sikerült a deszkák maradványát jó állapotban megfigyelni, több esetben még a deszkában lévő csomók lenyomata is megmaradt. A faborításra sárga-szürke agyagot tapasztottak, megakadályozandó a padló kigyulladását. A felső – 2. padlóréteg – behordott sárga homokból és foltokban megfigyelt szürkésfehér, keményre lejárta agyagos felületből állt. Alatta fekete, szerves, deszkapadlószerű réteget bontottunk ki.

A ház délnyugati sarkában meghagyott tanúfalán az 1. padló felett több rétegben, behordott sáros csíkokat figyeltünk meg. A rétegek a ház közepe felé lejtnek, a homokos altalajba e rétegeket mélyen beletapasztották. A jelenségből arra következtettünk, hogy ezen a részen jártak a leggyakrabban, valószínűleg itt lehetett egykor a bejárat.

A ház kemencéje eredetileg az északkeleti sarokban állt, boltozatát belevájták a sárga, homokos altalajba. Sütőfelülete (átmérője: 94 cm) keményre átégett, íves felületű. Tapasztása 2 cm, alatta és az oldalán vastag rétegben szürke agyagot találtunk. A kemencét rövid ideig használták, valószínűleg a homokos altalaj nem bírta el a boltozatot, leszakadt. Az omladékot eltakarították, s a metszettel tanúsága szerint a kemence belsejét sárga homokkal töltötték fel. A régi kemence előtt, a ház lakóterén belül, az északkeleti negyedben építettek egy új tűzhelyet (17. kép). Sütőfelületét patkó alakban az 1. padlószintre építették rá. Boltozatát hasonló módon, mint a kőkemencéjét, szürke és sárga, keményre összegyúrt agyaghengerekből, gombócokból ráépítették a sárga agyaggal vastagon letapasztott 1. padlóra. E kemence szája előtt a padló sárga agyagos tapasztása erősen megvastagodott, 5–7 cm volt, minden valószínűség szerint ezzel próbálták megelőzni a padló kigyulladását. A kemence omladékából egy orsókarika került elő.

A ház délkeleti sarkában, a kemencével szemben 90 cm hosszú, 29 cm mély kürtőt tártunk fel. A kürtő betöltése elvált a háztól.

Leletanyag: Árpád-kori vonalköteges kerámiatöredék, a kemencéből oxidált égetésű, világosbarna fazék töredékei, bográcsfenék töredéke, a nyugati cölöplyukból cserépbogrács pereme és állatsont (marhaszarv, kisméretű pata) került elő.

Összegzés

Az objektumok leírásánál igyekeztünk hangsúlyt fektetni az egyes részproblémák – ülő- vagy tárológödörök, kürtő stb. – részletes bemutatására. Összességében elmondhatjuk, hogy az általunk ismertett hét ház közül, a 143. objektum kivételével, mindegyikben találtunk kürtőt. Ezek mind a hat esetben a kemencével szemközti sarokból indulnak. A kürtő mindig 10–30 centiméterrel a padló szintje fölött kezdődik. Több esetben megfigyeltük, hogy a kürtő vége öblösen lemélyül. Leletanyag a kürtőkből nem került elő, égés vagy korom nyomát nem tudtuk megfigyelni.

Molnár Erzsébet tárt fel igen hasonló kürtős házakat Esztergom-Zsidód Árpád-kori településen.⁴ E lelőhelyen a házakat nem bolygatta meg olyan mértékben a földművelés, mint a gyáliakat, így a házak gödre jóval sértetlenebben és mélyebben maradt meg. Az általa ismertett négy ház mindegyikében a kemencével szemközti sarokban vagy oldalon helyezkedett el a kürtő.⁵ A 2001/2. házban az ásatónak sikerült megfigyelnie, hogy a korábban nyúlványnak nevezett jelenség csöszszerűen bele volt vájva a bolygatatlan altalajba, s a kürtő a háztól 1 méterre bukkant a felszínre.⁶ Hasonlóan a gyáli házaknál megfigyelthez, e házban is 20 centiméterrel a padló szintjétől magasabban indult a kürtő. Oldalfalán az ásató koromnyomokat dokumentált.

Molnár Erzsébet összegyűjtötte a hazai és külföldi publikációkból ismert kürtős házak többségét és arra a megállapításra jutott, hogy a kürtő az esetek döntő többségében a kemencével szemközti sarokban helyezkedik el,⁷ s azt a ház füsttelnitésére szolgáló kezdetleges kéményként rekonstruálja. Cáfolja Szentgyörgyi Viktor azon elméletét, mely szerint a „nyekek” a házak elkorhadt szarufáinak cseréjekor képződött nyomok.⁸ A Gyálon feltárt kürtős házak mindegyikében a kemencével szemközt figyeltük meg a kürtőt, s magunk is igen valószínűtlennek tartjuk, hogy a szarufa következetesen mindig éppen itt korhadt volna el.

A gyáli házaknál hétből három esetben találtunk a kemencével átellenes háznegyedben szögletes tárolóvermet. A 147. házban a kemencével szemközti oldalon két ilyen gödör került elő. Méri István óta a kutatás a házgödörben előkerülő, általában szögletes alakú gödröt „ülőgödörként” emlegeti.⁹ A közlésekből ismert „ülőgödörös házak” nagy többségében a gödör a kemencével átellenes háznegyedben található. Takács Miklós megállapítja az általa feltárt ménfőcsanak-szeles-dűlői és

⁴ MOLNÁR 2001. 109–127.

⁵ MOLNÁR 2001. 1–4. kép.

⁶ MOLNÁR 2001. 115, 9. kép.

⁷ MOLNÁR 2001. 119.

⁸ SZENTGYÖRGYI-BUZÁS-ZENTAI 2000. 311–330.

⁹ MÉRI 1952. 60.

lébény-billedombi leletmentő ásátások kapcsán, hogy mindkét lelőhelyen inkább a késő Árpád-kori lakóházakra jellemző a padlóba mélyedő gödör megléte.¹⁰ Ugyanő veti fel, utalva Sabján Tibor rekonstrukciós elképzeléseire:¹¹ „ha elfogadjuk azt, hogy egy-egy veremház gödrének szélein nagyjából egy méter széles padkák is voltak, megszűnik annak a kényszere, hogy az ülgödört a kunyhó egyetlen ülőalkalmatosságaként kezeljük. ... egy-egy ritka esetben (egy házban) három ülgödör is kimutatható. Ilyen esetekben talán felvethető az is, hogy az egyik kis, téglalap alakú, tapasztott falú gödör nem ülgödörként, hanem más módon (pl. kis tárolóhelyként) is szolgálhatta a lakók mindennapi életét.”¹²

A Gyálon feltárt tárolóvermek mindegyikénél 2–6 cm mély szögletes lenyomatot észleltünk a gödör szélén, melyet mi a deszkatető lenyomataként értelmeztünk. Hasonló lenyomatot a hazai anyag publikációinak rajzán gyakran találhatunk,¹³ bár azok értelmezésére eddig nem sok kísérletet tett a kutatás. Visegrád-Várkertből Kovalovszki Júlia közöl egy kőkemencés házat, melynek padlójába három, gabonátárolásra használt, méhkas alakú verem mélyedt.¹⁴ Az ásató szerint a gödrök nem egykorúak, de mindhárom a házhoz tartozott, azzal egy időben használták azokat. Habár a gyálira emlékeztető deszkalenyomatot az ásató nem említi, úgy véli, hogy a vermeket a ház lakói deszkákkal fedték le.¹⁵

A gyáli házaknál a bejáratra utaló közvetlen régészeti nyomot nem tudtunk megfigyelni. Valószínűnek tartjuk, hogy az a kemencével átellenes, hosszanti oldalon lehetett. Rekonstrukciós elképzelésünk szerint a lépcsős lejárát a deszkával lefedett tárológödörök felett vezetett a házba. Az északi országrészben – Kárpátalján, a Kisalföldön – előfordul, hogy a kemence melletti rövid oromfalon volt a bejárát, de az esetek többségében itt is, akárcsak a Kárpát-medencében feltárt házak többségénél, a bejárát a kemencével átellenes, hosszanti oldalon lehetett megfigyelni.¹⁶

Egyedülálló a hazai régészeti anyagban a humuszdepó területén lévő 1. házban utólag felépített, agyaghengerekből rakott kemence. A hazai szakirodalomban eddig nem találtuk meg a párhuzamát.

Reméljük, e rövid ismertetés újabb problémákra hívta fel a kutatók figyelmét az Árpád-kori házakkal kapcsolatban, s az általunk tett megfigyelések hozzájárulnak a veremházakról alkotott rekonstrukciós elképzelések pontosításához.

¹⁰ TAKÁCS 2001. 37.

¹¹ SABJÁN 1999. 170, 27. kép.

¹² TAKÁCS 2001. 37.

¹³ Pl.: Esztergom-Zsidód (MOLNÁR 2001. 112, 2. kép), Lébény-Bille 1017. obj. (TAKÁCS 2001. 30. 2. kép), Tiszaeszlár-Bashalom 12. ház (KOVALOVSZKI 1980. 34, 23. rajz), Kardoskút (MÉRI 1964. 3. kép), Tiszalök-Rázom (MÉRI 2000. 39, 18. kép, 86, 37. kép).

¹⁴ KOVALOVSZKI 2001. 92, 14. kép.

¹⁵ KOVALOVSZKI 2001. 93, 95, 18. kép (Sabján Tibor rekonstrukciója).

¹⁶ TAKÁCS 2001. 33.

IRODALOM

KOVALOVSZKI 1980.

Kovalovszki J.: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Budapest, 1980.

KOVALOVSZKI 2001.

Kovalovszki J.: Árpád-kori házak Visegrád-Várkertben. – Dwelling houses from the Arpadian age in the Palace Garden in Visegrád. In.: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. (Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J.) Szentendre–Szolnok, 2001. 81–99.

MÉRI 1952.

Méri I.: Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről I. ArchÉrt 79 (1952) 49–67.

MÉRI 1964.

Méri I.: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Budapest, 1964.

MÉRI 2000.

Méri I.: Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása. Tiszalök-Rázom, 1950–53. (A szöveget gondozta és összeállította: Kovalovszki J.) Budapest, 2000.

MOLNÁR 2001.

Molnár E.: Esztergom-Zsidód Árpád-kori település lakóházai. – Dwelling houses of the settlement Esztergom-Zsidód from the Arpadian age. In.: Népi Építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. (Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J.) Szentendre–Szolnok, 2001. 109–127.

SABJÁN 1999.

Sabján T.: A veremház rekonstrukciója. In.: Bencze Z.–Gyulai F.–Sabján T.–Takács M.: Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója. Budapest, 1999. 131–176.

SZENTGYÖRGYI-BUZÁS-ZENTAI 2000.

Szentgyörgyi V.–Buzás M.–Zentai M.: Az Árpád-kori házak nyele. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak kilencedik konferenciája. HMRK 2000. 311–330.

TAKÁCS 2001.

Takács M.: Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. – Research of the dwelling house of common folk in the Arpadian age, focusing on the 1990s. In.: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. (Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J.) Szentendre–Szolnok, 2001. 7–55.

**Account on the Arpadian Age dwelling houses explored in Gyál 3
and Gyál 10 along Motorway M0**

- Erika Simonyi -

Resume

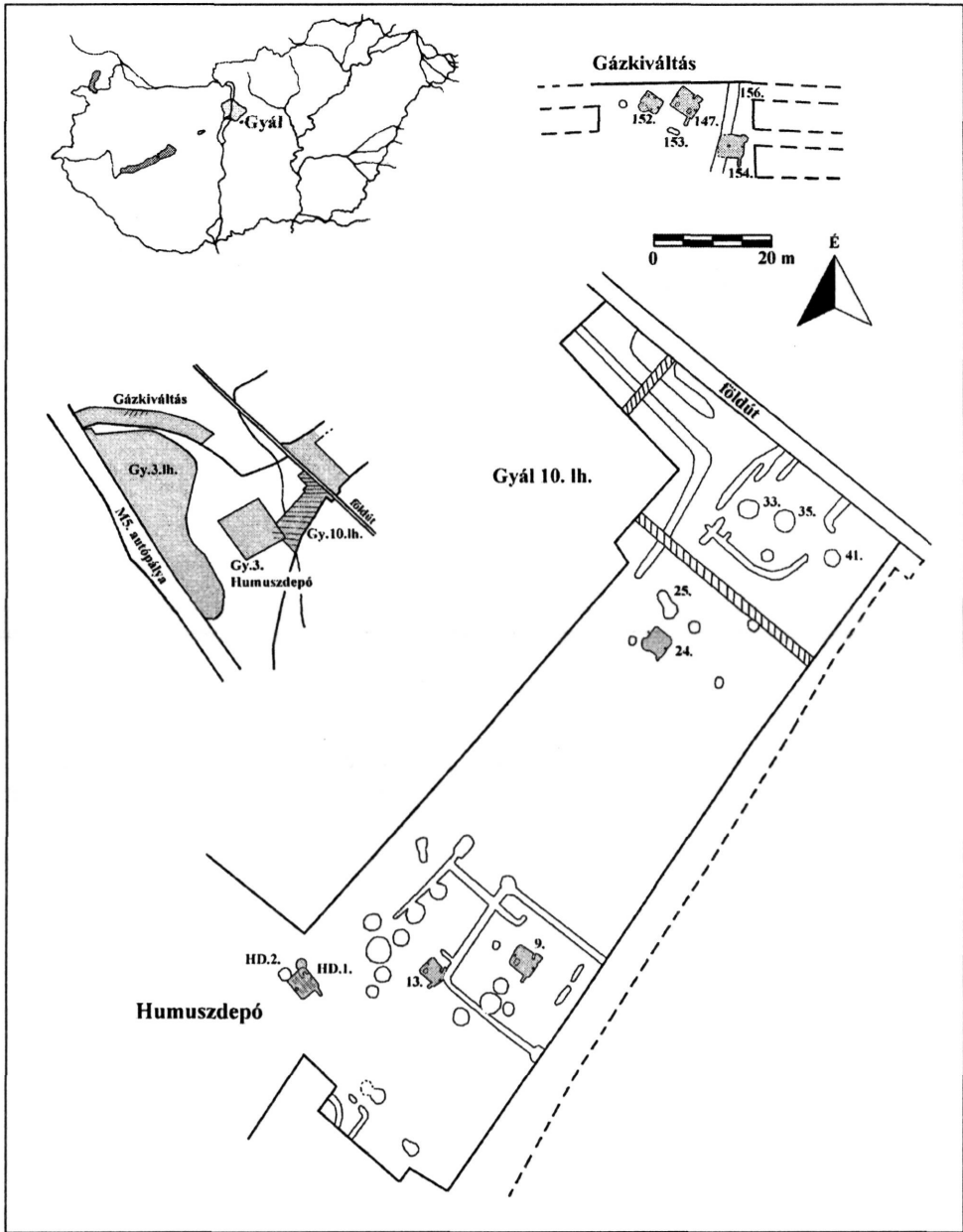
The Directorship of Pest County Museums and the Hungarian National Museum carried out archaeological explorations from April of 2002 for half a year in the periphery of Gyál (Pest County) – relating to the investment of Motorway M0. The two sites, Gyál 3 and Gyál 10, were subverted during construction of Motorway M5 and the area arrangement of the 1980's. Reconstructing the surfaces, we concluded that more coeval smaller villages stood in the late Arpadian Age on the hills located several hundred meters from each other.

At Gyál 10, 78 objects came to light; we were able to explore four the 12–13th century Arpadian houses, medieaval and early Modern Age wells, pits, ditches. At Gyál 3, 212 objects from the 2–4th century, Arpadian Age and early Modern Age were found, out of which 124 were ditches, 39 pits and wells, 16 ovens, and 27 dwelling houses.

In this study is presented seven Arpadian Age houses deepened half in the earth, out of which had been found funnels in six. These all start from the corner opposite the oven, 10–30 cm above the floor. Erzsébet Molnár explored very similar houses with funnel in the Arpadian Age settlement in Esztergom-Zsidód. These funnels also started from the corner opposite the oven, reconstructed as primitive chimney for smoke abatement of the house.

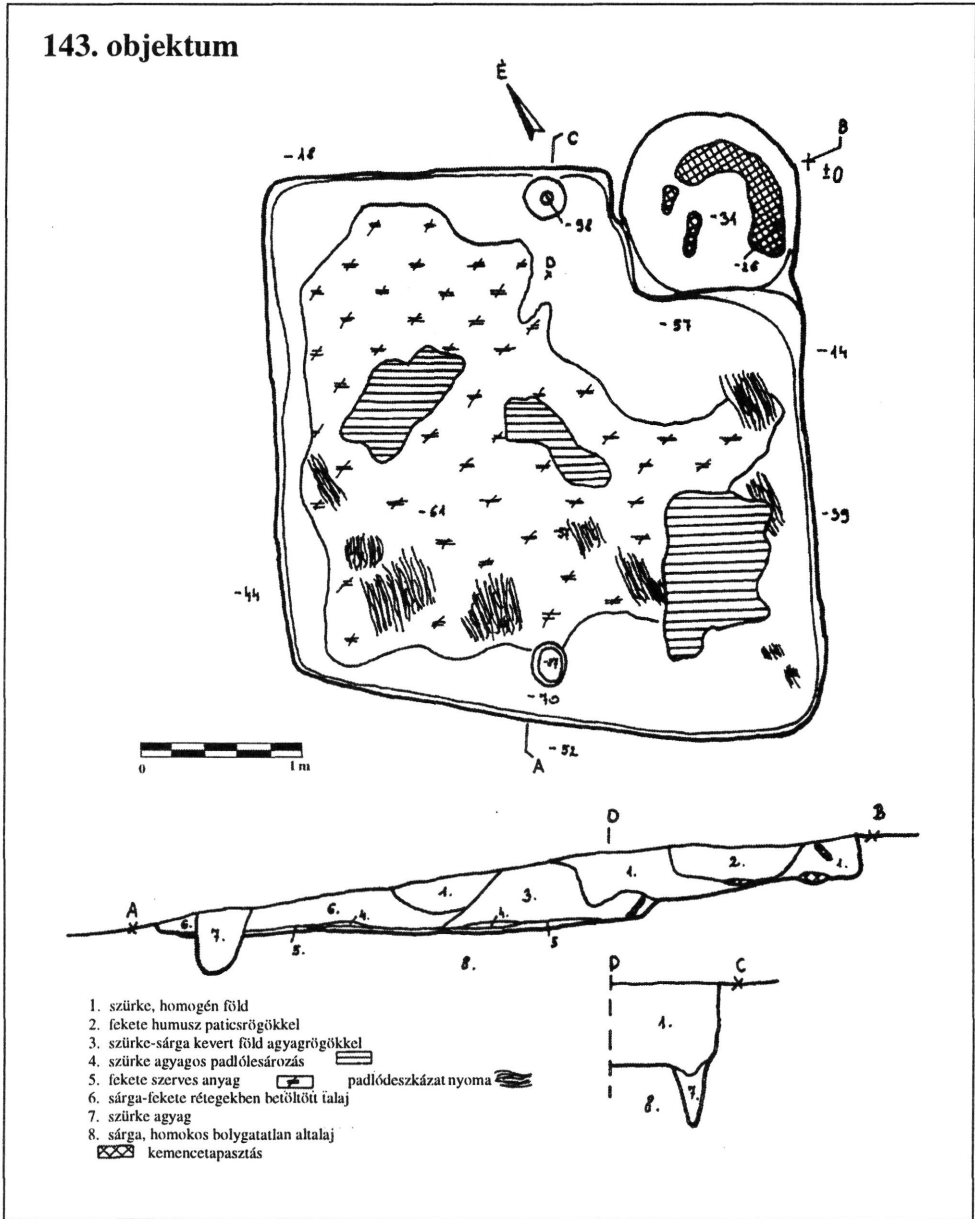
Rectangular pit was founded in the house quarter opposite the furnace in three cases out of seven in the houses of Gyál. Based on the traces found on the side of the pits we concluded that they were possibly storing pits covered with boards. The oven made from clay balls, built posteriorly in the first house is unique in the domestic archaeological materials.

Simonyi Erika
Magyar Nemzeti Múzeum
1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.
simonyie@mnm.hu

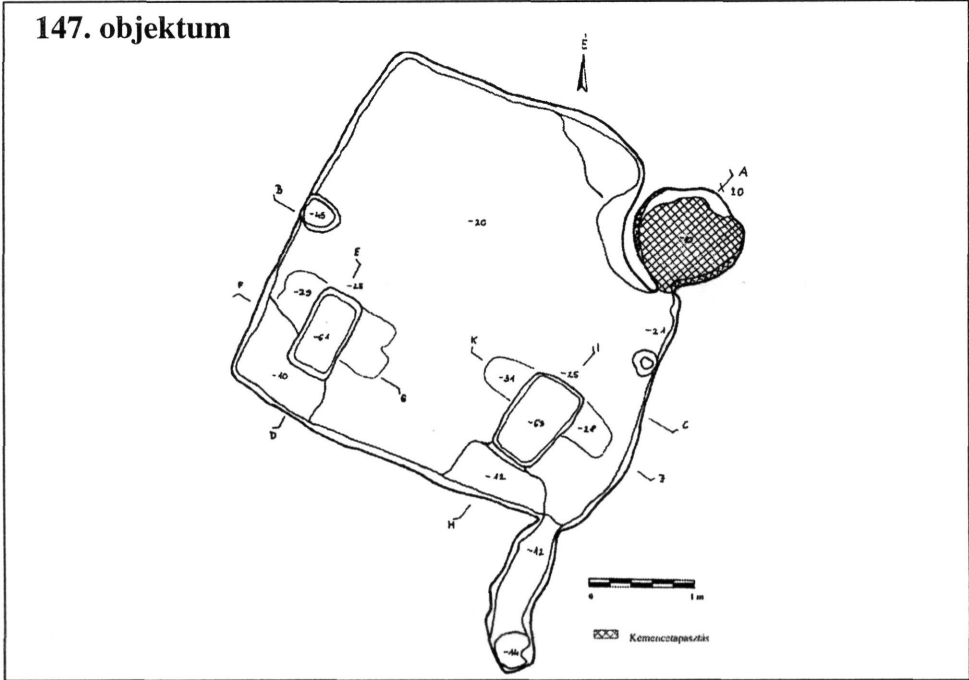
1. kép. A Gyál határában feltárt 3. és 10. lelőhely

143. objektum

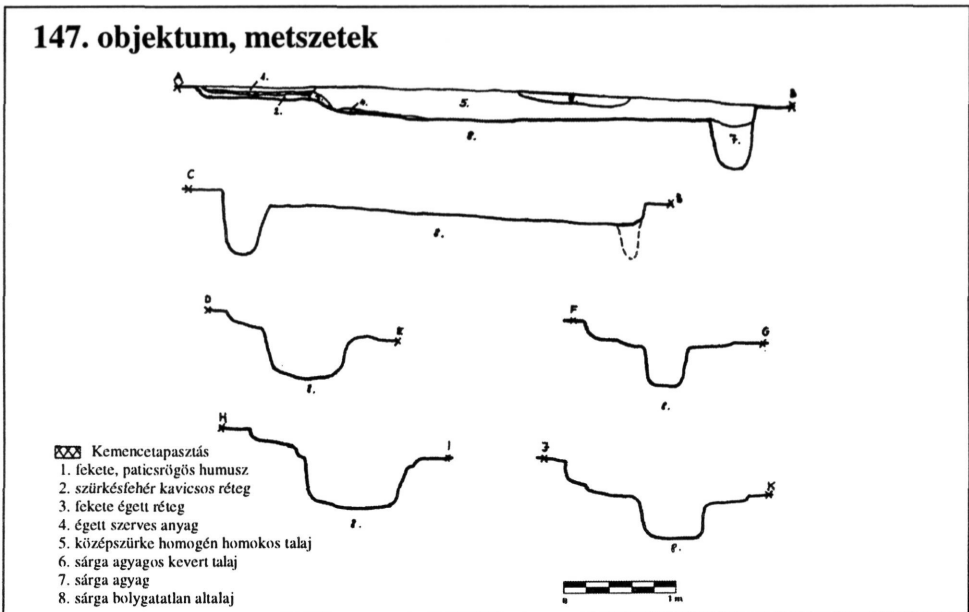
2. kép. Gyál 3. lelőhely – gázkiváltás, 143. objektum

147. objektum

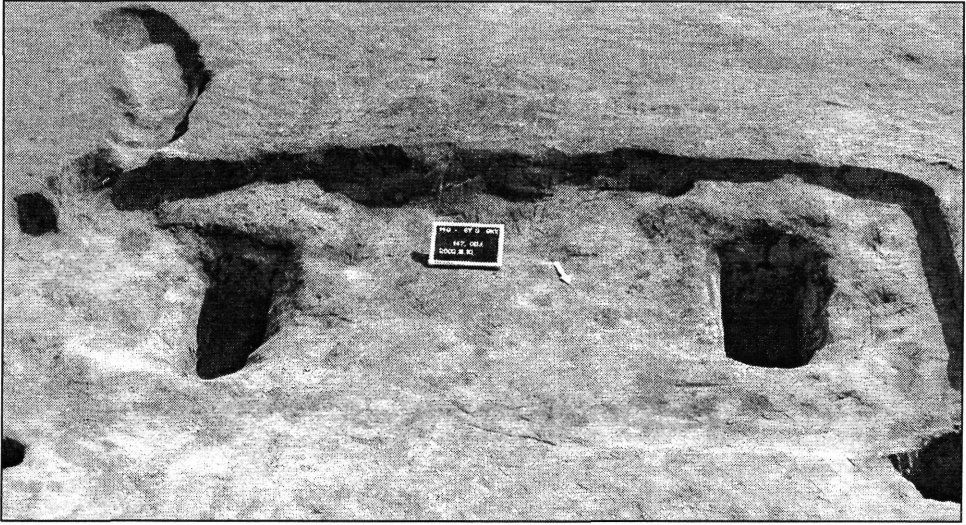

3. kép. Gyál 3. lelőhely – gázkiváltás, 147. objektum

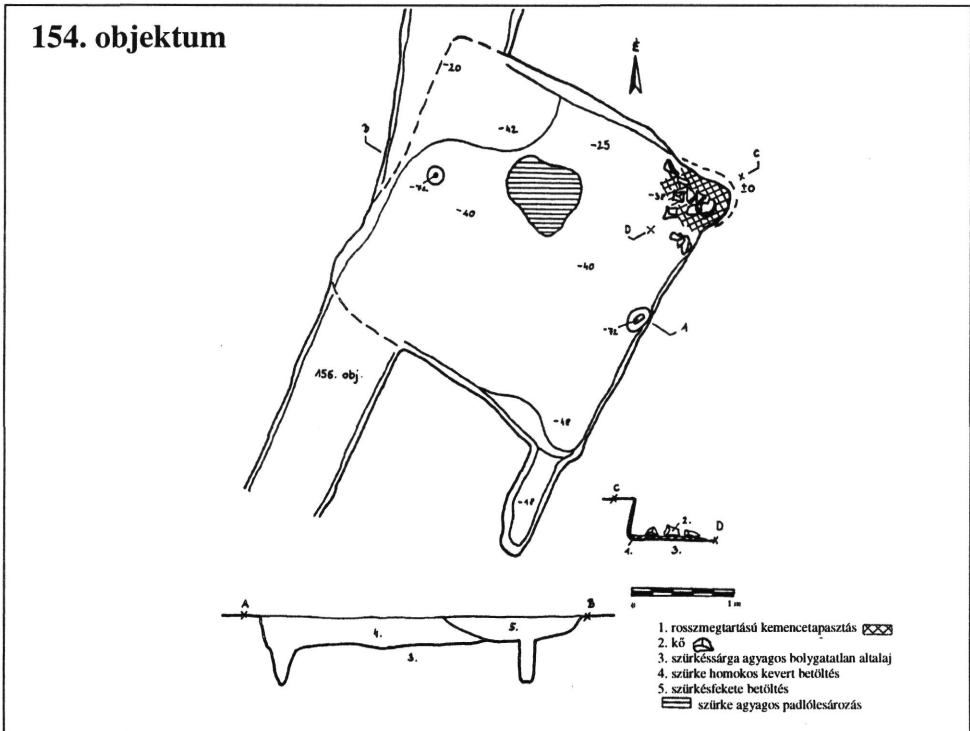
147. objektum, metszetek

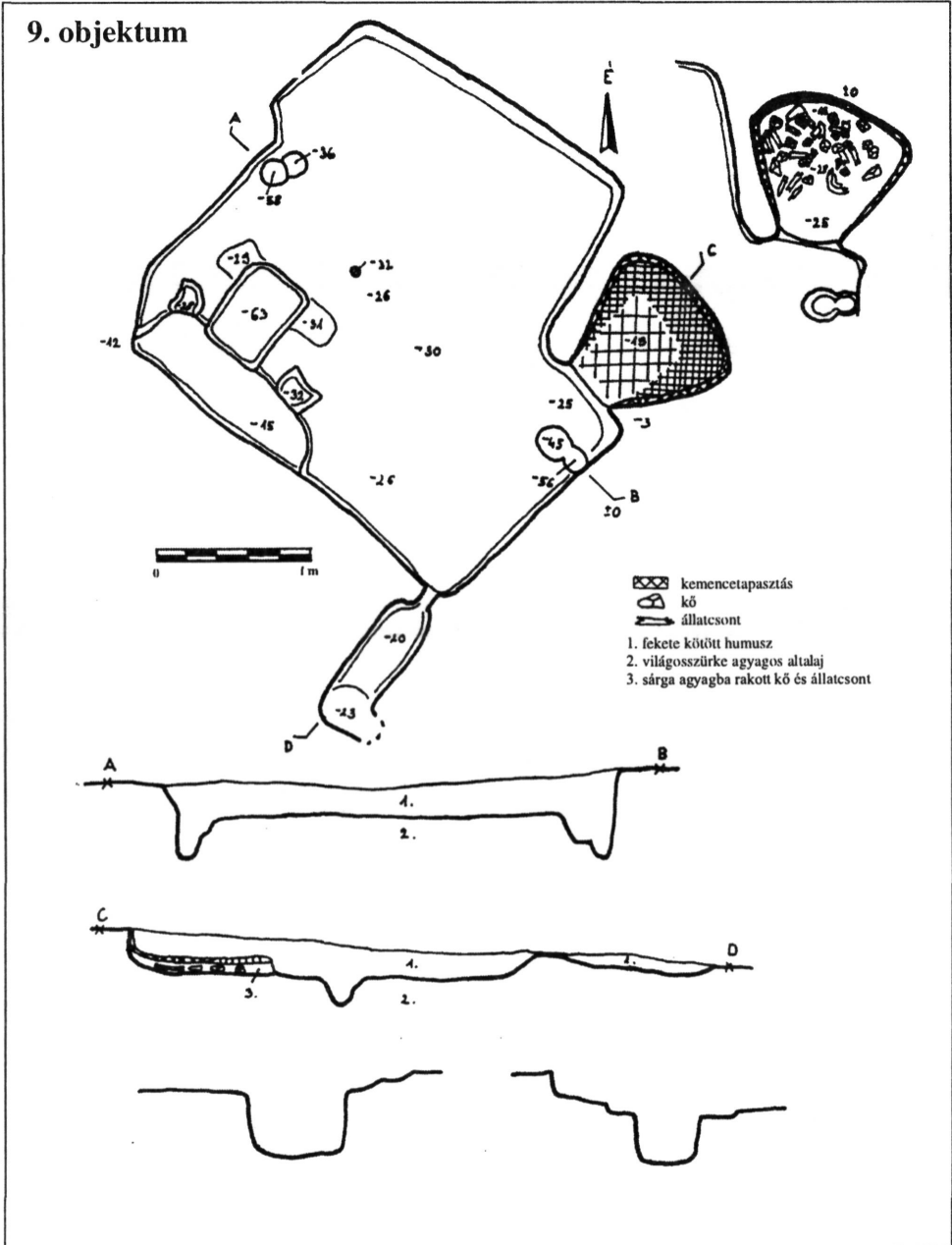
4. kép. Gyál 3. lelőhely – gázkiváltás, 147. objektum

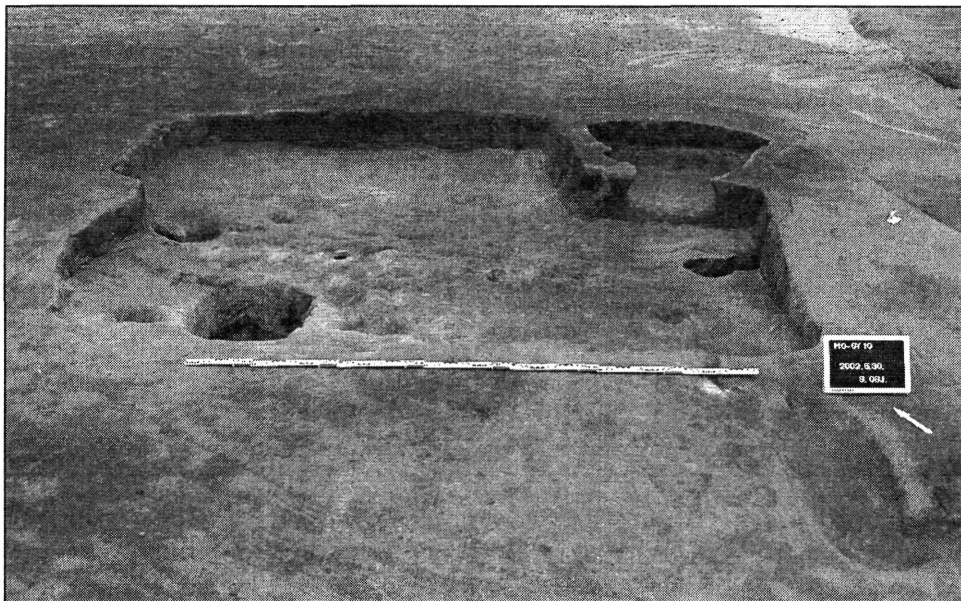
5. kép. Gyál 3. lelőhely – gázkiváltás, 143. objektum két tárológödre és a kürtő

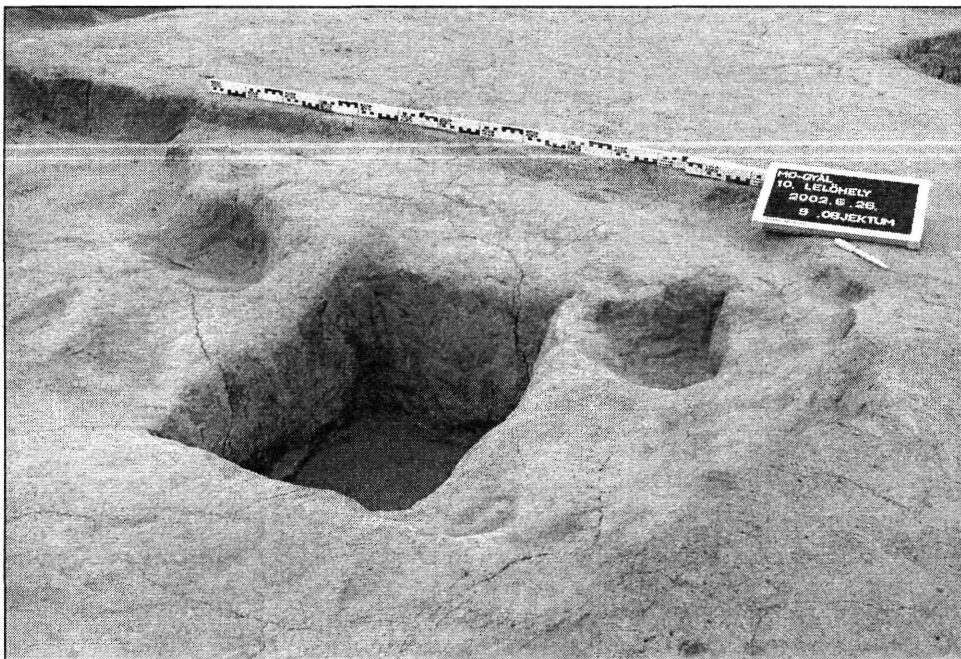
6. kép. Gyál 3. lelőhely – gázkiváltás, 154. objektum

7. kép. Gyál 10. lelőhely, 9. objektum

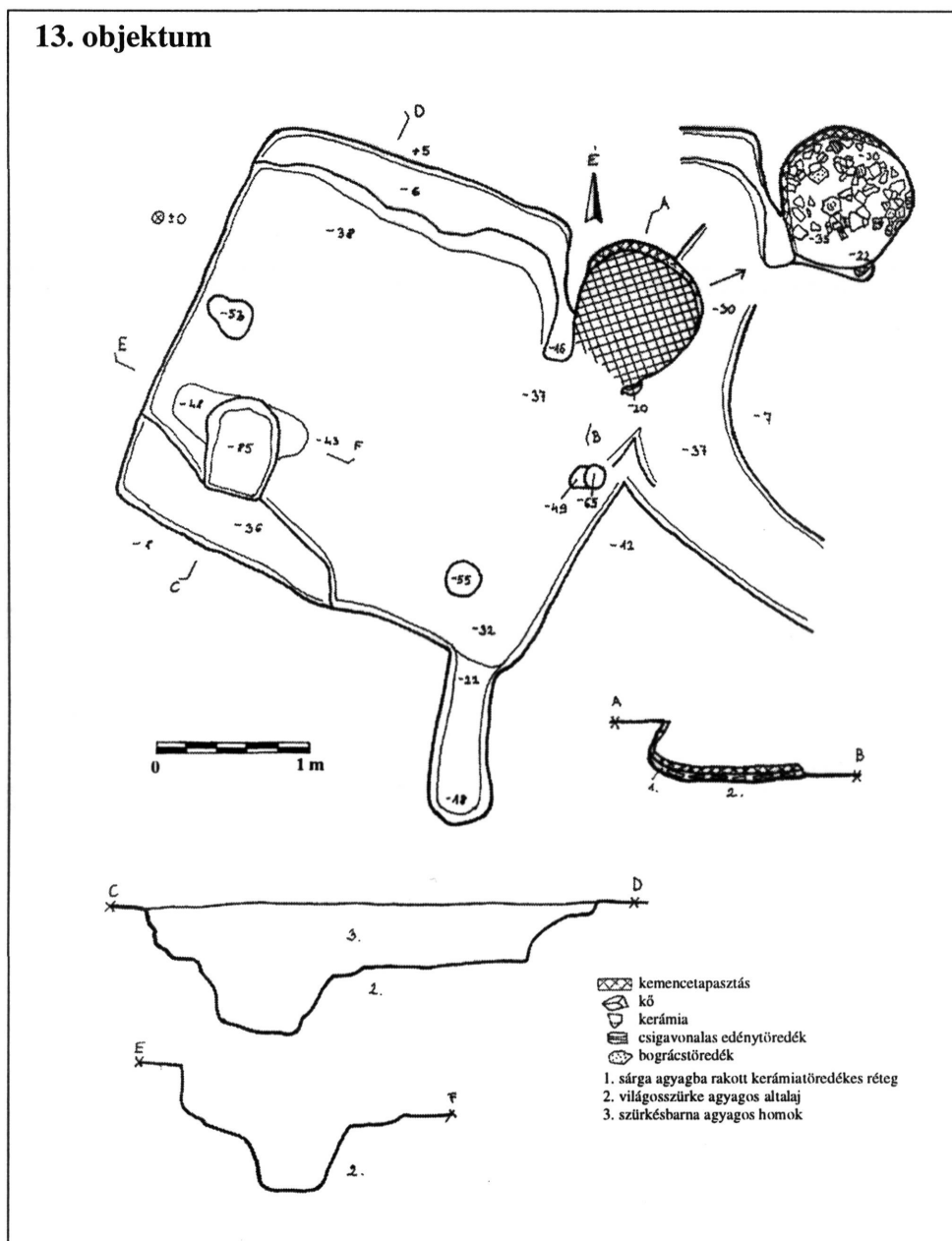

8. kép. Gyál 10. lelőhely, fotó a 9. objektumról

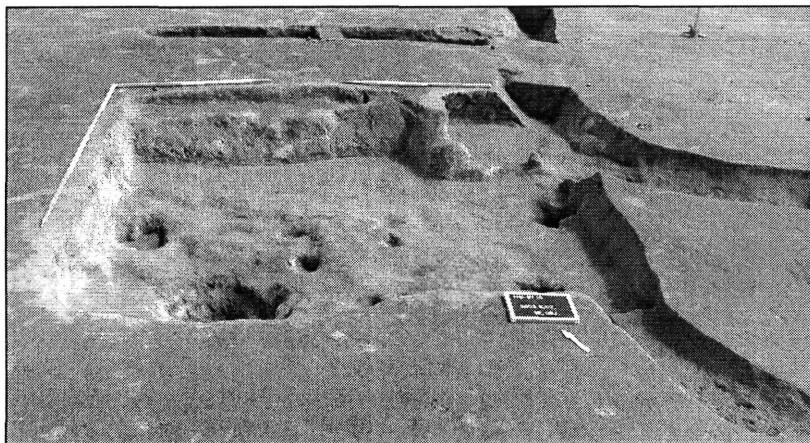

9. kép. Gyál 10. lelőhely, a 9 objektum tárológödre

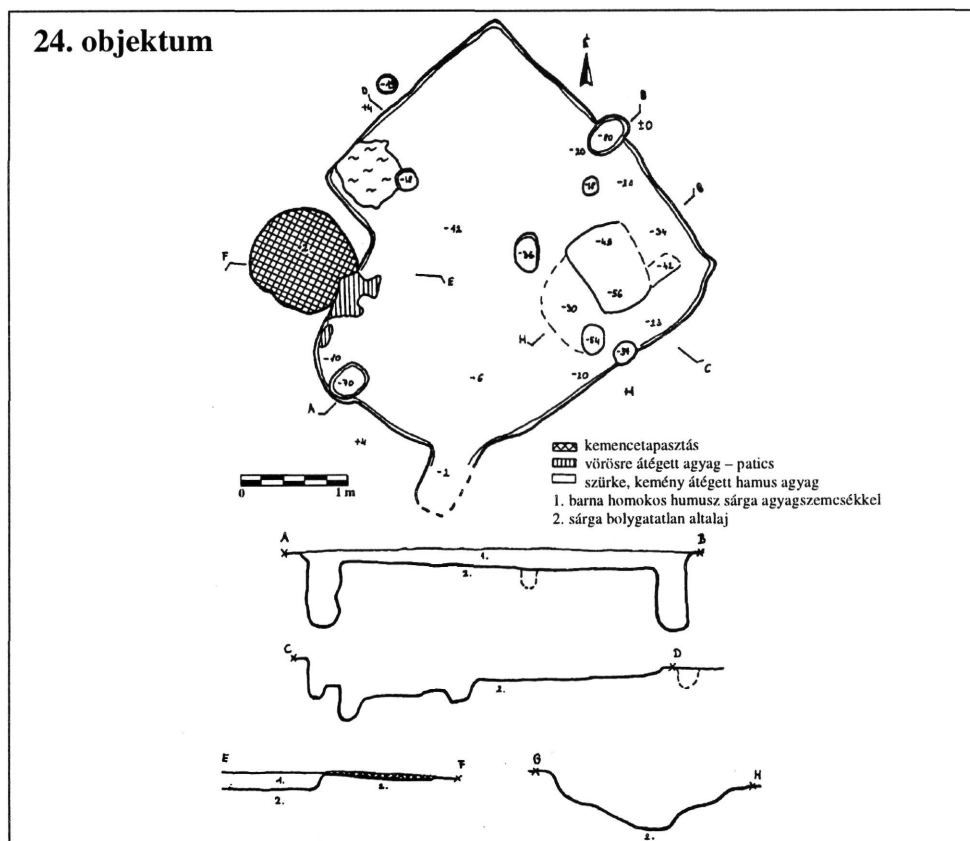
13. objektum

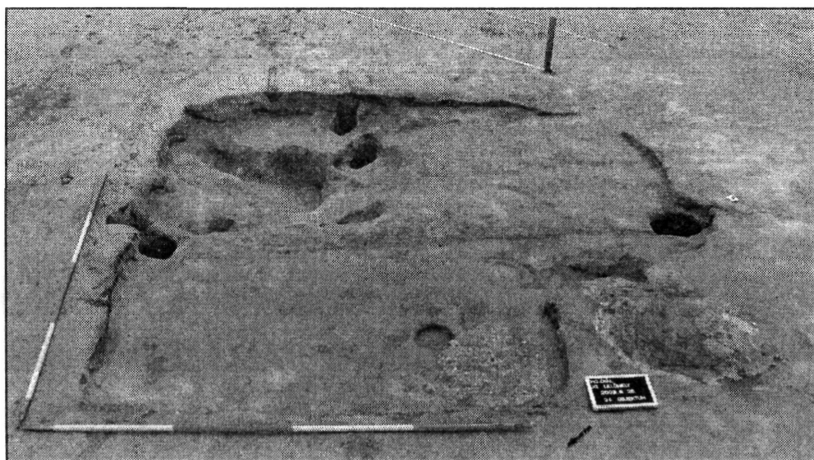
10. kép. Gyál 10. lelőhely, 13. objektum

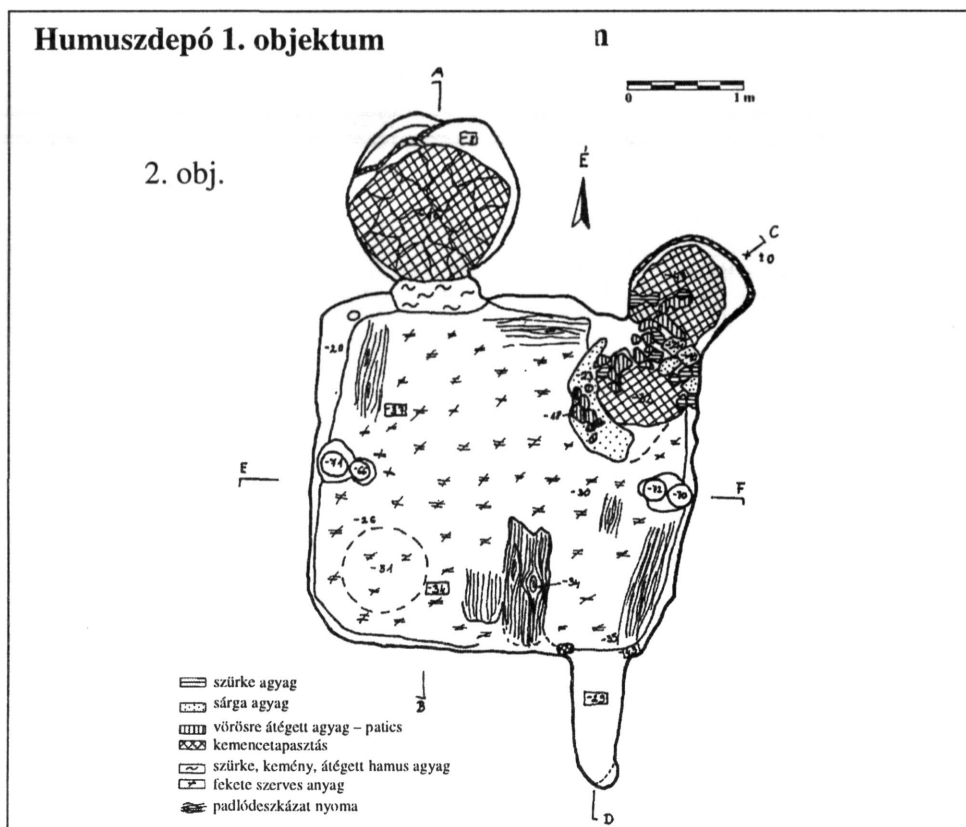
11. kép. Gyál 10. lelőhely, fotó a 13. objektumról

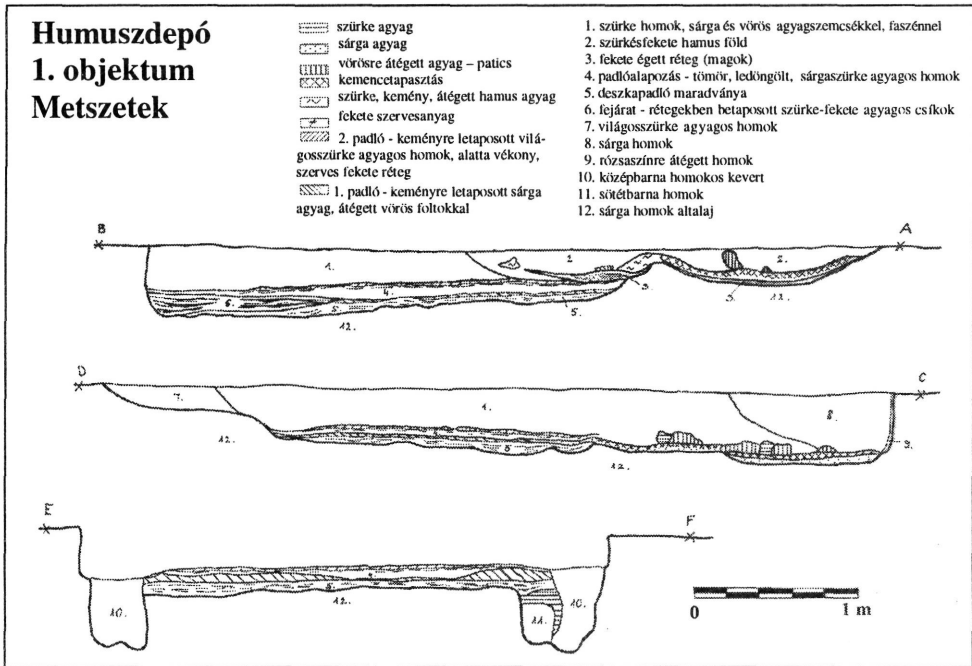
12. kép. Gyál 10. lelőhely, 24. objektum

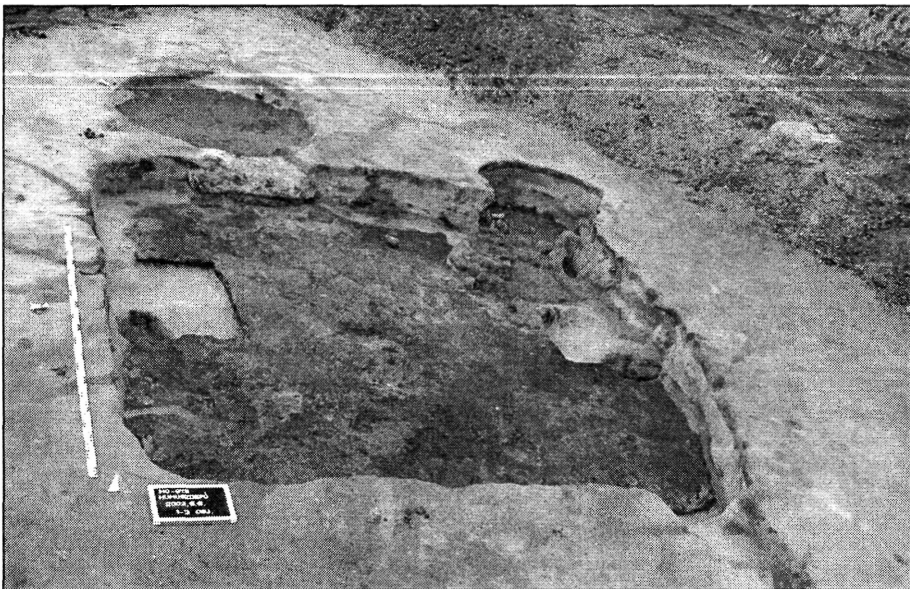
13. kép. Gyál 10. lelőhely, fotó a 24. objektumról

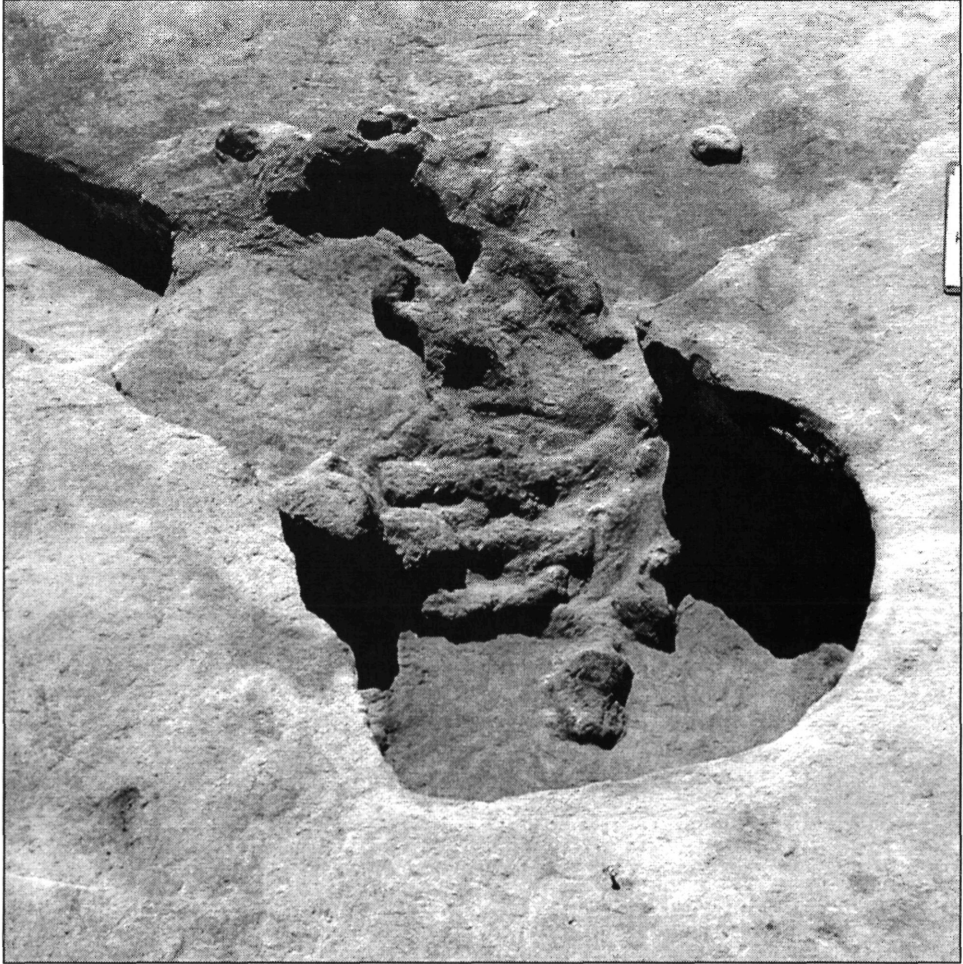
14. kép. A humuszedpő alatt feltárt 1. objektum

15. kép. Az 1. objektum metszetei

16. kép. Fotó az 1. objektumról

17. kép. Az 1. objektum agyaggombócokból rakott kemencéje